

ЗАПАМОРОЧЕННЯ ВІД УСПІХІВ: УКРАЇНЬСЬКА ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ ТА ДОСТОВІРНІСТЬ В ЕПОХУ ГІБРИДНОЇ І ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Янко А. Л.

*кандидат історичних наук,
викладач історії*

*Комунальний заклад освіти Полтавський базовий медичний фаховий
коледж Полтавської обласної ради
м. Полтава, Україна*

Як відомо, в сучасному світі історія поділяється на академічну, публічну та популярну, при цьому головне завдання публічної історії полягає у тому, аби зробити академічну історію зрозумілішою та доступнішою для нефахівців. Ключове у публічній історії – її достовірність. Тобто ця спрощена, адаптована історія спирається на реальні факти, що можуть бути перевірені [1, с. 104–105].

Все б добре, але насправді часто так не є. У наш неспокійний час гібридної та широкомасштабної війни, з одного боку ми спостерігаємо підвищення суспільного інтересу до історії, з іншого – наявне нестримне бажання у запалі полеміки довести за всяку ціну власну думку, часто-густо, з високою патріотичною метою. Так з'являються твори, які зовні мають усі ознаки історичної чи в усякому разі історико-публіцистичної праці, ба навіть, навчального посібника чи наукової праці, проте не є такими через низку помилок, перекручень, маніпуляцій і потребують конструктивної критики фахівця.

Звичайно, сьогодні відома сентенція про те що, мовляв, критикувати найлегше, однак все ж таки спробуємо неупереджено оглянути деякі твори, що вийшли останнім часом, послуговуючись теж банальним твердженням, що (історична) правда важливіша, навіть у боротьбі з ворогом (коли здавалося, мета виправдовує засоби), а брехня не сприяє перемозі у будь-якому разі.

Спочатку розглянемо навчальний посібник із дещо претензійним підзаголовком «Настільна книга» С. І. Крамара та О. О. Тимощука «Україна-Русь vs Московія» (2019), де поряд із підібраними надзвичайно цікавими і рідкісними фактами з історії України зустрічаються прикрі помилки, що не сприяють доказовості, яка вимагається, як зазначалося вище, і від творів навчального, масового, публіцистичного характеру. Наприклад, у постійній рубриці «Голоси

з минулого: тільки факти» ідеться про пожежу 1718 р., що знищила бібліотеку Києво-Печерської лаври. Замість обіцянки подавати «тільки факти» (правильно: «лише факти») наводиться судження (припущення) про участь росіян (московитів) у підпалі, що підкріплюється перекрученою і неповною цитатою з непевного джерела, яким є публіцистичний памфлет невідомого автора початку ХІХ ст. «Історія русів» [2, с. 6]. Ось як виглядає оригінальний текст: «Неоцѣненною потерєю считалась самая первая въ Россіи, многочисленная и найдревнѣйшая, бібліотека, собранная и умноженная Великимъ Княземъ Киевскимъ, Ярославомъ Владиміровичемъ, и сбереженная въ пещерахѣ отъ всѣхъ прежде бывшихъ непріятельскихъ нашествій и руинъ, но нынѣ, къ стыду содержателей ея и къ крайнему сожалѣнію просвѣщенныхъ соотечественниковъ, среди благоденствія и тишины, пламенемъ поглощенная» [3, с. 225]. Вище наводиться і причина пожежі – недогляд намісника за відсутності архімандрита. Проте в Українській бібліотечній енциклопедії з цього приводу говориться: «Це припущення (про умисний підпал московитами – А. Я.) спирається на збережені відомим українським істориком і киевознавцем 19 ст. протоієреєм П. Лебединцевим свідчення безпосередніх очевидців пожежі» [4]. Якби автори процитували працю П. Г. Лебединцева, де наводяться ці свідчення очевидців, це б надзвичайно збільшило доказову базу. Однак навіть професійний історик І. Б. Гирич у своїй статті не наводить цитат і посилання на працю Лебединцева, а лише передає буцімто її зміст без посилання [5], хоча «Енциклопедія історії України» вказує на існування монографії 1886 р. священника саме з історії Києво-Печерської лаври [6, с. 67]. Отже, перед нами нова «загадка», «таємниця», «біла пляма» історії через те, що хтось полінувався сходити в бібліотеку чи знов любиме народне «історики все приховують»? Нічого подібного, відповідна праця щасливо зберіглася в журналі «Кіевская старина» за 1886 р., який викладено в мережу Інтернет, але в ній нічого немає про причини пожежі, а просто констатується факт, що вона сталася в ніч з 21 на 22 квітня 1718 р. [7, с. 305]. І дуже неймовірно, щоби вірнопідданий священник наважився викривати православного царя в часи правління праправнука цього самодержця. То що ж, фальсифікація джерела? Можливо, існували ще якісь невідомі нам джерела, де про пожежу Лаврської бібліотеки говорилося як про «диверсію» москалів? Авторів наведеної вище «гіпотези» можна вибачити лише тому, що подібні «плітки у вигляді версій» зустрічалися і раніше [8, с. 15–16; 9, с. 105–106].

Ще більш прикро, коли доктор історичних наук використовує і цитує публіцистичну працю абсолютного нефахівця (не лінгвіста та не історика), який береться визначати мову північно-східних сусідів (нині ворогів). О. І. Гуржій своїм авторитетом підтверджує нісенітницю

палкого полеміста-емігранта П. Штепи, який розводиться що, «московська народна» мова була «фінно-татарською» [10, с. 208, пор. 11, с. 19]. Між тим, українські й зарубіжні лінгвісти впевнені, що російська мова сформувалася на основі діалектів літописних кривичів, ільменських словен та в'ятичів, тобто говірок східнослов'янських племен чи племінних союзів під могутнім впливом церковнослов'янської (староболгарської) писемної мови, а фінно-угорські та балтські племена були асимільовані слов'янами ще в період XII-XIII ст. [12, с. 70–78; 13, с. 27–29, 32, 35–36, 42, 52, 54, 56–58, 60, 62; 14, р. 905, 907–908].

Книжки для дітей – особлива тема. Проте і тут можливі міфи та фейки. Зокрема, О. Поліщук підготувала розповіді про видатних українських вчених та винахідників. Оповідуючи про одного з них, чеха В. Хвойку, вона пише, що відкриті археологом «...трипільці були представниками розвинутої цивілізації й могли похвалитися не лише ремісництвом і сільським господарством, великими містами, довершеним гончарством, а й своєю релігією і письмом» [15, с. 32]. Авторка, мабуть, не дуже стежила за книжними новинками, інакше прочитала би книжку (теж для дітей) П. Єремєєва, де він справедливо зазначає, що «Трипільля» – це не цивілізація, а археологічна культура; селища трипільців хоч і були густонаселеними, але існували короткий час і не мали ознак адміністративного і тим більше торговельного центру; писемності трипільці не мали, отже, не мали й розвинутої релігійної системи; «сільське господарство» – дуже гучна назва для примітивного мотичного землеробства; трипільці ніякого відношення не мали ні до шумерів, ні до Аратти, вони також не були пращурами українців [16, с. 10–11].

Ну і вже як курйоз, іще одна «перлина», цього разу від автора проекту «Чому Україна перемаже Розию» М. Гордієнка, який буквально на першій сторінці заявляє, кепкуючи з недоука Сталіна, але сам називає Папу Римського Татом (sic!) [17, с. 3].

Чому так відбувається? На нашу думку, під час війни маємо загострення полемічного запалу в людей, які сприймають свою розумову та гуманітарну роботу як додатковий до воєнного ідеологічний фронт (дехто був причетний до такого «фронту» ще з радянського минулого, або став «неофітом» вже зараз), а на війні, як відомо, всі засоби гарні. Крім того, намагання розповісти коротко про складні речі й водночас багато та доступно мовою пересічному читачеві призводить до спрощення, що в свою чергу веде до помилок, перекручень та різночитань.

Література:

1. Історія як пропаганда : посібник для вчителів / [керівник проекту та упорядник: Андрій Ферт ; автори текстів: Антон Лягуша, Наталя Шліхта та ін.]. Київ : DVV International Ukraine, 2024. 273 с.
2. Крамар С. І. Україна-Русь vs Московія: настільна книга : навчальний посібник. Хмельницький: ТзОВ «Поліграфіст», 2019. 240 с.
3. Кониский Г. История Русовъ, или Малой Россіи. М., 1846. URL: <http://litopys.org.ua/istrus/istrus14.htm> (дата звернення: 26.03.2026).
4. Зворський С. Л. Бібліотека Києво-Печерської лаври. Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/Бібліотека%20Києво-Печерської%20лаври> (дата звернення: 26.03.2026).
5. Гирич І. Б. Лавра в автономістичних змаганнях козацьких часів. URL: <https://www.i-hurych.name/Kyiv/Lavra/Autonomism.html> (дата звернення: 26.03.2026).
6. Усенко П. Г. Лебединцев Петро Гаврилович. *Енциклопедія історії України*: Т. 6. Ла – Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2009. С. 66–68.
7. Києво-Печерская Лавра въ ея прошедшемъ и нынѣшнемъ состояніи. *Кіевская старина*. 1886. Т. 15: Июнь. С. 293–306. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21IID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=KS%2F1886-6 (дата звернення: 26.03.2026).
8. Сушко Р., Левицький М. Хроніка нищення української мови: від доби Романових до сьогодення. 4-те вид., вип. і допов. Київ, 2012. 80 с.
9. Лизанчук В., Рожик М. Історія російщення українців. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 412 с.
10. Гуржій О., Гуржій І. Українці та московити у світі (XVII–XIX ст.). Київ : Арії, 2024. 336 с.
11. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість. Вид. 4-те. Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 2003. 412 с.
12. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : міфи і правда про трьох братів слов'янських зі "спільної колиски". Київ: Академія, 2001. 148 с.
13. Тищенко К. М. Правда про походження української мови. *Український тиждень*. 2012. №39 (256). С. 22–64.
14. Ward D. Russian. *The Concise Encyclopedia of Languages of the World* / ed. K. Brown, S. Ogilvie. Oxford: Elsevier Ltd, 2009. P. 905–908.

15. Поліщук О. Українські науковці та винахідники. Розповіді для дітей. Х. : Основа, 2024. 79 с.

16. Єремєєв П. Міфи та фейки з історії України. 33 спростування. Х. : АССА, 2023. 144 с.

17. Чому Україна переможе Роzzію / Марк Гордієнко, Ксенія Сорокіна та ін. Х. : Фоліо, 2023. 416 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-618-1-11>

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ЧЕРЕЗ ЛЕГІТИМАЦІЮ ВІЙНИ

Ярош Я. Б.

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна*

Фальсифікація української історії стала одним із ключових механізмів, за допомогою яких російська політична еліта намагається обґрунтувати власну агресивну політику та легітимізувати війну проти української держави. Ще до початку повномасштабного вторгнення В. Путін активно втручався не лише в інтерпретацію подій Другої світової війни, а й у трактування історичного минулого українського народу.

У програмній статті «Про історичну єдність росіян та українців», опублікована на сайті президента Росії у 2021 р., він намагався сконструювати наратив про нібито природну та неминучу «спільність» двох народів, а також про штучність і абсурдність будь-якого політичного чи культурного протистояння між ними. Стаття починається з того, що «українці та росіяни – один народ, одне ціле». У статті маніпулятивно акцентується увага на тому, «що справжня суверенність України можлива лише в партнерстві з Росією. Наші духовні, людські, цивілізаційні зв'язки формувалися протягом століть, сходять до тих самих витоків, загартувалися спільними випробуваннями, досягненнями і перемогами. Наша спорідненість передається із покоління до покоління. Вона – у серцях, у пам'яті людей, які живуть в сучасних Росії та Україні, в кровних узах, які об'єднують мільйони наших сімей. Разом ми завжди були і будемо багатократно сильнішими та успішнішими. Адже ми – один народ» [2].